

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI

Əlyazması hüququnda

GERMAN DİLLƏRİNDƏ ETRUSKİZMLƏR

İxtisas: 5708.01 – German dilləri

Elm sahəsi: Filologiya

İddiaçı: **Samirə İkrəm qızı Məmmədova**

Fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi
almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiyanın

AVTOREFERATI

Bakı – 2023

Dissertasiya işi Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Nəsimi adına Dilçilik İnstitutunun Hind-Avropa dilləri şöbəsində yerinə yetirilmişdir.

Elmi rəhbər: filologiya elmləri doktoru, professor
Çingiz Məmməd oğlu Qaraşarlı

Rəsmi opponentlər: filologiya elmləri doktoru, dosent
Rəna Teymur qızı Səfəraliyeva

filologiya üzrə fəlsəfə doktoru
Çinarə Zahid qızı Şabbazlı

filologiya üzrə fəlsəfə doktoru
Xatirə Əvəz qızı Qocayeva

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyasının Azərbaycan Dillər Universiteti nəzdində fəaliyyət göstərən ED 2.12 Dissertasiya şurası.

Dissertasiya şurasının
sədri: filologiya elmləri doktoru,
professor
Azad Yəhya oğlu Məmmədov

Dissertasiya şurasının
elmi katibi: filologiya üzrə fəlsəfə doktoru,
dosent
İradə Nadir qızı Sərdarova

Elmi seminarın
sədri: filologiya elmləri doktoru,
professor
Fəxrəddin Yədigar oğlu Veysəlli

IŞIN ÜMUMİ SƏCIYYƏSİ

Mövzunun aktuallığı və işlənmə dərəcəsi. İnsan cəmiyyətlərinin həyat tərzi və təfəkkürünü əks etdirən mədəniyyət, hər bir toplumun öz tapıntıları ilə çoxalıb inkişaf etdikcə, cəmiyyətlərarası münasibətlər nəticəsində mədəni elementlərin mübadiləsi yolu ilə inkişaf edir və zənginləşir. İcmalararası əlaqələr ticarət, müharibə, elm və təhsil, din, ədəbiyyat, memarlıq, musiqi, kənd təsərrüfatı kimi sahələrdə baş verir və məfhumların, sözlərin, əşyaların və s. mübadiləsinə səbəb olur. Mədəniyyətdəki bu dəyişikliklər mədəniyyətin daşıyıcısı olan dildə də özünü göstərir və ünsiyyətdə ortaq sözlərin işlədilməsinə səbəb olur. Cəmiyyətin dili onun həyat tərzi ilə sıx bağlıdır. Xalqın yaşadığı coğrafi ərazisi, istehsal-istehlak münasibətləri, iqlimi, qonşu xalqlarla münasibətləri dilin strukturunda dərin izlər buraxır. Bu mənada eramızdan əvvəl İtaliya ərazisində mövcud olmuş etrusk dili yalnız latın və italyan dillərinin deyil, digər Avropa dillərinin də formalaşmasında böyük rol oynamışdır. Bunun səbəbi etruskların yaratdığı sivilizasiyanın sonralar Avropa xalqlarının formalaşmış mədəniyyətinə labüd təsirindən qaynaqlanmışdır.

Mövzunun aktuallığı onunla şərtlənir ki, bütün Avropa mədəniyyətinə, habelə ayrı-ayrı Avropa dillərinə, o cümlədən german dillərinin zənginləşməsinə öz töhfəsini verən etruskizmlər indiyə qədər həm nəzəri, həm də praktik cəhətdən ciddi araşdırılmaların mövzusu olmamışdır. Bu gün german dillərinin leksikonunda iz buraxmış etruskizmlər germanistikanın diqqətindən kənar qalmışdır.

Mədəni tarixi əlaqələrin nəticəsi olaraq german dillərində olan çox sayda etrusk sözlərinin qruplaşdırılması, onların Qərb dilçiliyində tədqiqi dərəcəsi müəyyən edilməli, türk dillərinin materialının müqayisəyə cəlb edilməsi yolu ilə german dillərindəki etruskizmlərin mənşəyinin müəyyən olunması mövzunun aktuallığını şərtləndirən amillərdəndir.

Etrusk dilinin mənşəyi və bu dildə yazılmış mətnlərin Avropada və digər ölkələrdə araşdırılması tarixi ciddi tədqiq edilməli, konkret ümumiləşmələr aparılmalı, həmin tədqiqatlara münasibəti ifadə olunmalı, etrusk dilində danışan xalqın tarixi səbəblərlə bağlı olaraq, Avropanın müxtəlif ərazilərinə miqrasiyası və bunun Avropa

dillərinin, o cümlədən də, german dillərinin leksikasının formalaşmasında rolu öyrənilməlidir. Məhz bu baxımdan germanistikanın inkişaf tarixinin, eləcə də bütövlükdə dilçilik elminin tarixinin öyrənilməsi ən mühüm dilçilik məsələlərindən hesab edilir.

Onu da qeyd edək ki, Azərbaycanda german dillərinin lüğət tərkibinin təhlili, bu dillərə keçən sözlərin tarixinin, təşəkkülünün öyrənilməsi əhəmiyyətli və faydalı dilçilik məsələlərindəndir. Elmi-texniki tərəqqinin geniş vüsət aldığı hal-hazırkı dövrdə german dillərinin bütövlükdə, habelə onun müxtəlif sahələrinin tədqiqata cəlb olunması, müxtəlif səpkili dərslik, dərs vəsaitləri, monoqrafiya və s. elmi-tədqiqat işlərinin kəmiyyəti durmadan artmaqdadır. Ona görə də german dillərində etruskizmlərin araşdırılması, onların əsas xüsusiyyətlərinin üzə çıxarılması zərurəti mühüm dilçilik tədqiqatı kimi gündəmə gəlmişdir. Bu baxımdan yanaşdıqda mövzu aktuallığı və müasirliyi ilə diqqəti cəlb edir.

Mövzunun işlənmə dərəcəsi elm aləmində müxtəlif istiqamətlərdə aparılmışdır. Belə ki, Qazi Universitetində Murat Orhun “Etrusk kultürü ve Roma kultürüne tesiri” 2008-ci ildə, Rukiye Arık “Qrek və Latın qaynaqlarına görə Etrusklar” 2015-ci ildə dissertasiyalar yazmışlar. Bununla yanaşı Adile Aydan “Etrusklar Türkdülərmi” 2014-cü ildə, Qaraşarlı, Ç.M. Qədim yunan, roman, kelt və german dillərində türkizmlər 2005-ci ildə və Aralıq dənizi hövzəsinin erkən sakinləri 2009-cu ildə, Ağasıoğlu F. Etrusk-Türk bağı, 2010-cu ildə və s. kitablar yazılmış, tədqiqatlar aparılmışdır.

Tədqiqatın obyektı və predmeti. German dillərinə, əsasən, latın dili vasitəsilə daxil olmuş *belt*, *ceremonia*, *satellite*, *antenna*, *senate* kimi yüzlərlə sözlərin mənşəyi elmə məlum deyildir və german dillərindəki etrusk elementləri, ümumiyyətlə, tədqiqat obyektı olmamışdır. Elə buna görə tədqiqat işinin obyektı german dillərində etrusk mənşəli sözlərin öyrənilməsidir. Tədqiqatın predmeti german dillərində etruskizmlərin linqvistik xüsusiyyətlərinin tədqiqı, onların təhlil edilərək sistemləşdirilməsi və linqvistik şərhinin verilməsidir.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Dissertasiyanın qarşısında duran əsas məqsəd german dillərində etrusk mənşəli alınma sözləri müəyyən etməkdən ibarətdir. Bu məqsədə çatmaq üçün aşağıdakı vəzifələr müəyyən edilmişdir:

- etrusk dili ilə bağlı aparılan araşdırmaları nəzərdən keçirmək;
- etrusk dili ilə əlaqədə olan dilləri müəyyən etmək;
- etrusk dili ilə german dillərinin əlaqəsini təsbit etmək;
- etrusk dilinin prototürk mənşəli olmasını isbat etmək;
- german dillərində etrusk sözlərinin mənşəyini müəyyənləşdirmək;
- tədqiq olunan etrusk sözlərinin etimoloji və tipoloji təhlilini vermək;
- etrusk dilinin qaynaqlarını nəzərdən keçirmək;
- Qərb dilçiliyində Etrusk dili ilə bağlı aparılmış tədqiqatları təhlil etmək;
- etrusk dilinin Avropa dillərinə təsir edən faktorlarını üzə çıxarmaq;
- german dillərində etruskizmlərin mənşələrini üzə çıxarmaq;
- etrusk dilinin leksikasını təhlil etmək, onların mənşəyini müəyyənləşdirmək;
- ilk german-türk əlaqələrini dil materialı əsasında şərh etmək;
- etrusk dilini kombinator metodla tədqiq etmək.

Tədqiqat metodları. Dissertasiyada semantik, etimoloji, müqayisəli-tipoloji metodlardan istifadə edilmişdir. Araşdırma zamanı linqvistik təhlil metodu istifadə edilərək faktlara diaxron və sinxron aspektdən yanaşılmışdır. İşin gedişatından asılı olaraq bəzən təsviri, bəzən müqayisəli-tarixi, müqayisəli-tutuşdurma, eləcə də areal metodlardan istifadə edilmişdir.

Müdafiyyə çıxarılan əsas müddəalar:

- etruskizmlərin german dillərinə daxil olması etrusk-german kontaktları ilə bağlıdır;
- bir çox etruskizmlər german dillərinə latın dili vasitəsilə daxil olmuşdur;
- german dillərindəki etruskizmlərin mənşəyinin müəyyənləşdirilməsi dərin etimoloji və semantik təhlillər əsasında mümkündür.
- dissertasiyanın yazılmasında etrusk dilinin mənşəyi ilə bağlı elmi ədəbiyyatdan geniş şəkildə istifadə olunmuşdur.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. Dissertasiyada ilk dəfə olaraq german dillərində olan etruskizmlər təsbit edilmiş, onların geniş linqvistik

şərhi verilmişdir. Məhz bu araşdırmada german dillərində olan etrusk sözləri üzə çıxarılmış, onların müqayisəli-tipoloji aspektdən təhlili aparılmış, germanistikaya verdiyi töhfələr araşdırılaraq izah edilmişdir.

Tədqiqatın nəzəri və praktik əhəmiyyəti. Dissertasiyanın nəzəri əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, işin elmi nəticələri german dillərinin alınma leksikasının gələcək tədqiqində istifadə oluna bilər. Tədqiqat işində german dillərində etruskizmlərin yaranması və təşəkkül tapması və eləcə də onların müxtəlif dövrlərdə uğradığı dəyişikliklər elmi-nəzəri əsaslar üzərində tədqiqi izlənilir. Araşdırmada german dillərində etruskizmlərin mənbələrinin səciyyəvi xüsusiyyətləri, etrusk dilinin Avropa dillərinə təsiri, etrusk dilinin leksikası linqvistik araşdırma baxımından müəyyənləşdirilir və onlar ümumnəzəri aspektdə işıqlandırılır. Bu da german türk əlaqələrinin gələcək inkişaf istiqamətlərinin elmi şəkildə müəyyənləşdirilməsinə yaxından kömək edə biləcəyi kimi, həm də ayrı-ayrı german dillərinin müxtəlif sahələrinə aid aparılacaq tədqiqatlar zamanı mühüm elmi-nəzəri mənbə kimi faydalı ola bilər.

Praktiki əhəmiyyətə gəldikdə, dissertasiyanın nəticələrindən german dillərinin tarixi leksikasının tədrisində, german dillərindəki sözlərin etimoloji təhlilində, qədim dil dərslərində istifadə edilə bilər.

Aprobasiyası və tətbiqi. Mövzu üzrə respublika və beynəlxalq konfranslarda və Dilçilik İnstitutunun Hind-Avropa dilləri şöbəsində məruzələr edilmiş, müxtəlif toplu və jurnallarda 6 məqalə və 3 konfrans materialı çap olunmuşdur.

Dissertasiya işinin yerinə yetirildiyi təşkilatın adı. Dissertasiya işi Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Nəsimi adına Dilçilik İnstitutunun Hind-Avropa dilləri şöbəsində yerinə yetirilmişdir.

Dissertasiyanın struktur bölmələrinin ayrılıqda həcmi qeyd olunmaqla dissertasiyanın işarə ilə ümumi həcmi. Dissertasiya işi giriş, 2 fəsil, nəticə və 160 adda ədəbiyyat siyahısından ibarətdir. Dissertasiyanın giriş hissəsi 4 səhifə, 7452 işarə, birinci fəsil 58 səhifə, 112937 işarə, ikinci fəsil 61 səhifə, 115960 işarə, nəticə hissəsi 7 səhifə, 13158 işarədir. Dissertasiyanın ümumi həcmi istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı istisna olmaqla 249507 işarədən ibarətdir.

TƏDQIQATIN ƏSAS MƏZMUNU

Dissertasiya işinin **girişində** mövzunun aktuallığı, tədqiqatın məqsədi və vəzifələri, predmeti, tədqiqatın elmi yeniliyi və praktiki əhəmiyyəti, işin aprobasiyası şərh edilir və əsaslandırılır.

Dissertasiya işinin “**Etrusk dilinin tədqiqi tarixindən**” adlı birinci fəslində Etrusk mədəniyyəti, Etrusk dilinin ilk qaynaqları, Qərb dilçiliyində Etrusk dilinin tədqiqi, Etrusk dilinin Avropa dillərinə təsirini şərtləndirən amillər və s. məsələlərə baxılmışdır.

E.ə. VII əsrdə etrusklar artıq yazıya malik idilər. Qədim abidələrdə yazı sağdan sola istiqamətlənirdi, sözlər arasında çox vaxt sərhad olmurdu. Etrusk dilində mətnlərin oxunması o zaman sadələşdi ki, artıq yazıların çoxunun sağdan sola oxunması aydınlaşdı, amma bəzi sözlər soldan sağa yazılırdı.¹ Ancaq yazıların istiqaməti əsas problem deyildi. Belə ki, yunan dilində də, etrusk dilində də “bustrofedon” adlı mətnlər var idi və bu mətnlərdə sətirlər növbə ilə sağdan sola, sonra isə soldan sağa istiqamətlənirdi. Belə düşünmək olmaz ki, sətirlərin belə düzülüşü düşünülməmiş sıralanmışdır. Ehtimal olunur ki, bu yazıların kökü ikonoqrafiyadan gəlir. Çünki etrusk keramikasında yazılar sağdan sola, attik keramikasında isə soldan sağa istiqamətlənmişdir.²

Kortona cədvəli etruskologiya tarixində tədqiqat üçün mühüm olan əsas hadisədir. Bir neçə il bundan əvvəl Kortona şəhərində təmir zamanı binaların birində qalınlığı 2 mm olan 50 x 28 sm ölçüdə etrusk yazıları olan mis lövhə tapılmışdır. Bu lövhədəki yazılar 48 sətirdən ibarət idi. Kortona cədvəli e.ə. III və II əsrə təsadüf edir. Onun düzgün oxunuşu həmin dövrün vəziyyətindən xəbər verir. Bu yazılar kənd təsərrüfatı sahəsinə aid olub, İberiyaya, Tiber Qraksı gedən yolda kiçik mülkiyyətçilərə məxsus torpaqların çox böyük latifundiyaya çevrilməsindən xəbər verir.³

---

¹ Beazley J. Etruscan Vase Painting / J.D.Beazley – New York, – 1947. – p.22-24

² Тюйе, Ж. Цивилизация этрусков / Ж. Тюйе – М.: Астрель, – 2011. – с.62

³ Макнамара, Э. Этруски. Быт, религия, культура / Э.Макнамара. – Москва: Центрополиграф, – 2006. – с.33-34

Əvvəlcədən yazı və dil anlayışlarını ayırmağı bacarmaq lazımdır, çünki etrusk dili çox səbəbə görə bizim üçün naməlum qalır, ancaq bu dil bizim yaxşı tanıdığımız yunan hərfləri ilə yazılmışdır. Məsələn, kortona cədvəlində yazılmış “tarsminas” – yalnız bir söz Trazimen gölünün adını bildirir.⁴

Beləliklə, etrusklar e.ə. VII əsrin əvvəllərində özləri üçün yunan əlifbası açaraq ondan istifadə etməyə başladılar. Məhz bu dövrdə onlar e.ə. 770-ci ildə İtaliyaya gəlmiş və Titiusk adalarında, Neopolitan körpüsünün şimalında məskunlaşmış ilk yunan sakinləri ilə mütəmadi və sıx təmasda olmuşlar.⁵ Bu, ilk Olimpiya oyunları dövründə baş vermişdir. O vaxta qədər qitədə Kuma koloniyası yaradılmışdı. Qısa qeyd edək ki, yazıya sıx keçməzdən əvvəl ilk yunan koloniyaları İtaliyanın şimalına daha yaxın hərəkət etməyə çalışırdılar. Və gələcəkdə Böyük Yunanıstanın ərazisinə müxtəlif kolonlar daxil olaraq cənub hissəni (Sirakuz, Tarent, Sibaris, Kortona), 150 ildən sonra isə onlar daha geniş yayılaraq Massiliyanı yaradacaqdılar.⁶

Etrusk mətnlərinin xüsusiyyəti ondadır ki, etrusk dili yalnız slavyan dillərinin köməyi ilə tərcümə olunur. Etrusk dilinin slavyan dili ilə oxşarlığını qeyd edən ilk rus tarixçisi hələ XIX əsrdə yaşayan Çertkov olmuşdur. Baxmayaraq ki, Çertkovun dövründə etrusk dilində kifayət qədər daş üzərində yazılar yox idi, o, etrusk dilinin əsas xüsusiyyətlərini düzgün aydınlaşdırmışdı.⁷

1. Etrusk dili üçün ümumi qəbul olunmuş standart bir orfoqrafiya və qrammatika yaradılmamışdı, ona görə də bir söz bir neçə cür yazıla bilərdi;

2. Bir hərf müxtəlif səslərə uyğun gələ bilərdi (eləcə də finikiya əlifbasında bəzi hərflər müxtəlif, amma bir-birinə yaxın səslənir);

3. Bir sözün forma və hallanmasının çoxşaxəli olması slavyan dillərinə çox yaxındır.

---

⁴ Tuna, O. N. Sümer ve Türk Dillerinin Târihi ilgisini ile Türk Dili'nin Yaşı Meselesi / O.N.Tulunay, – Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, – 1990. – s.76

⁵ Korat, G. Yunan Harfleriyle Türkçe // İstanbul: Aylık Coğrafya ve Keşif Dergisi Atlas – 1950. Sayı: 125 – s.65-67

⁶ Всемирная история // под ред. Ю.П.Францева. – АН СССР. Гос. издат. Полит. Литер., – Т.1. – М.: 1955 – с.12

⁷ Ливий, Т. История Рима от основания города / Т.Ливий. – М.: Наука, 1989-1993. – Т.1. – 1989. – с.77

Çıxarılan nəticələrə aşağıdakıları da əlavə etmək olar;

1. Etrusk cümləsində isim və felin sərbəst ardıcılıqla yerləşə bilməsi slavyan dilləri üçün səciyyəvidir;

2. Etrusk cümləsində sözlər qayda ilə yeni sətərə keçiriləndə ayrı-ayrı hissələr şəklində yazıla bilər;

3. Etrusk mətnlərinin müəllifləri müəyyən bir savadla fərqlənmirdilər, çünki dil öyrənmək üçün xüsusi bir məktəb yox idi. Bir qayda olaraq, dini xarakter daşıyan daşüstü yazılar kahinlər tərəfindən yazıldığına görə elementar orfoqrafik səhvlər ola bilirdi;

4. Cümlədə etrusk sözləri nöqtə və ya iki nöqtə ilə bir-birindən ayrılır. Bu isə qədim slavyan mətnlərinə uyğun sıx birləşmiş sözlərdən fərqli olaraq mətnin oxunmasını sadələşdirirdi;

5. Etrusk dili Minoy sivilizasiyasının xətti yazısına əsaslanmış və öz inkişafında misirlilərin heroqlifli yazılarının yarandığı tarixdən etibarən 2000 il ərzində çox da uzağa getməmişdir.

Etrusk yazıları və ona qohum olan Osk-Umbriya yazısı heroqlif yazısı ilə klassik hind-Avropa yazısının arasında bir mövqe (latın kimi) tutur.⁸

Etrusk yazıları içində iyirmidən artıq sözdən ibarət olanların sayı olduqca azdır, qırxdan artıq sözdən ibarət olanların sayı isə cəmi səkkiz mətndir. “Corpus Inscriptionum Etruskarum” adlı mətndə verilən etrusk yazılarını mövzusunə və həcminə görə belə qruplaşdırmaq olar: qablar üzərindəki kiçik yazılar (adətən belə yazılarda qabın kim tərəfindən hazırlanması və kimin hədiyyəsi və ya kimə məxsus olması haqqında bilgi verilir); məbəddə andiçmə mövzusunda yazılar; sarkofaq, məzar daşı, külqabı üzərində epitafiya xarakterli yazılar; müəyyən şəxslərə həsr olunmuş yazılar; əl güzgüsü üzərində çəkilmiş mifoloji surətlərin adı və müxtəlif hadisələrlə bağlı bir neçə sözlü yazılar.⁹

Etruskların mənşəyi. Etrusklar haqqında məlumatı Homer himnlərində (Dionisu himni) eşitmişik. Burada tanrının tirren dəniz quldurları tərəfindən əsirliyə alınmasından danışılır. Bəs əntiq dövrə

---

⁸ Qaraşarlı, Ç.M. Qədim yunan, roman, kelt və german dillərində türkiizmlər / Ç.M.Qaraşarlı. – Bakı: Elm, – 2005. – s.80

⁹ İnan, A. Tarihte ve bu gün Şamanizm / A.İnan, – Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, – 1972. – s.7

aid olan dəniz quldurları kimlər olmuşlar? Herodot vaxtından (e.ə. V əsr) onların mənşə problemi tarixçilərin, arxeoloqların fikirlərini çox məşğul etmişdir. Birinci nəzəriyyəyə görə Lidiyada Atisa hökumətində zalım aclıq hökm sürürdü, əhalinin yarısı qida və yeni yaşayış yerləri axtarmaq üçün ölkəni tərk etməyə məcbur olmuşdu.¹⁰ Onlar Smirnaya yollandılar, orada gəmilər tikdilər və bir çox liman şəhərlərini keçərək, nəhayət İtaliyada məskən saldılar. Burada lidiyalılar adlarını dəyişərək özlərini tirren adlandırdılar. İkinci nəzəriyyəyə – Dionisiyə görə etrusklar köçkün yox, Apennin yarımadasında yaşayan, qonşularından həm dillərinə, həm də ənənələrinə görə fərqlənən daha qədim xalq olmuşlar.¹¹ Üçüncü nəzəriyyə etruskların şimal mənşəli olduğunu iddia edir. Bu nəzəriyyəyə görə etrusklar digər italiyalı tayfalar kimi İtaliya ərazisinə Alp keçidləri ilə daxil olmuşlar. Arxeoloji göstəricilər birinci nəzəriyyənin düzgünlüyünə zəmanət verir. Amma Herodot hekayəsinə bir az ehtiyatla yanaşmaq lazımdır. Əlbəttə, lidiyalı dəniz quldurları Tirren sahillərini eyni zamanda yox, bir neçə dəfəyə tutmuşdular. Təxminən e.ə. VIII əsrin ortasından Villanov mədəniyyəti şərq təsiri ilə dəyişikliyə məruz qalmışdır. Amma yerli element kifayət qədər güclü idi ki, yerli xalqın formalaşması prosesinə təsir edə bilsin. Bu mülahizələr Herodot və Dionisiyanın fikirlərini birləşdirməyə imkan verir.¹²

Bütün bu mülahizələrdən belə nəticə çıxır ki, əgər etrusklar və onların sivilizasiyası müəmmadırsa, onda etrusk dili müəmmaların müəmmasıdır.¹³ Etrusk dili İtaliya ərazisində danışılmış qədim dillər arasında xüsusi yer tuturdu. Həmin dillərin bir qrupu italik kökənlilik olub, latın dilinə qohum idi və bu səbəbdən də onlardan qalan yazıların oxunması heç bir problem doğurmamışdır. Lakin bu dillərdən fərqli olaraq etrusk dilində gəlib çatmış mətnlərin

---

¹⁰ Ağasıoğlu, F. Azərbaycan türklərinin islamaqədər tarixi: [4 cildə] / F.Ağasıoğlu. – Bakı: Ağrıdağ nəşriyyatı, – c I. – 2014. – s.39

¹¹ Бенштрём, А.Т. Исследования в области этрускологии // А.Т.Бенштрём. СПб.: 1908. – с.59

¹² Çınar, A. Tarihte Kaybolmuş Bir Medeniyet Etrüskler ve Etrüsk Dini: // İstanbul: Belleten. Türk Tarih Kurumu Yayınları, – 2020. – s.46.

¹³ Eyvazova, R.H. Əfqanıstanda türk mənşəli toponimlər / R.H.Eyvazova. – Bakı: Elm, – 1995. – s.83

mənşəyini aydınlaşdırmaq neçə yüz illər dilçilərin tədqiqat obyektinə olsa da, istənilən nəticə əldə olunmamışdır.¹⁴ Buna səbəb olan əsas amil budur ki, etrusk dilinə qohum olan dil müəyyən olunmadan qalmış, etrusk mətnlərinin oxunması məqsədilə müqayisəyə əsasən hind-Avropa mənşəli dillərin cəlb olunması problemin həllini qeyri – mümkün etmişdir. Lakin etrusk mətnlərini oxumaq üçün müqayisəyə qohum dillərin materialı cəlb olunsaydı, digər ölü dillərdən fərqli olaraq, etrusk mətnlərinin tərcüməsi nisbətən asan olardı. Çünki, etrusk dilinin yazıldığı əlifbanın səs yükü əsasən məlum olan bir əlifbadır və bir neçə işarə istisna edilməklə eyni əlifbanı sonralar latınlar da istifadə etmişlər. Latın əlifbasına qəbul etmişlər. Latın əlifbasına qəbul edilməyən ↓ (“x”), (th), 8(f), M (ş) və bir neçə digər hərflərsə ifadə etdiyi məna isə məlumdur, çünki eyni işarələr aralıq dənizi hövzəsinin digər qədim əlifbalarında da işlənmişdir.¹⁵

Göründüyü kimi, etrusk yazılarının oxunması əksər hallarda hərflərin mənasını açmağı deyil, mənaları məlum olan bu hərflərin əmələ gətirdiyi sözlərin hansı dildə olduğunu təyin etməyi tələb etmişdir. Bu problemin həlli isə bu yazıların hansı dildə oxunmasından asılı olaraq qalmış, ancaq son on illərdə etrusk mətnlərinin türkçə oxunmasına yönələn cəhdlər öz bəhrəsini vermişdir. Bu baxımdan problemin həllində Ç.Qaraşarlının yanaşması diqqəti cəlb edir. Belə ki o, etrusk mətnlərini oxuyarkən hərflərin səs yükünü təhrif etməyərək yalnız zahiri oxşarlığına görə bu işarələri Orxon – Yenisey əlifbasındakı eyni işarələrlə müqayisə etməklə qaçaraq, bütün diqqətini mətnlərdə söz ayrılıqlarını düzgün müəyyənləşdirərək, həmin sözləri və bu sözlərdən təşkil olunan cümlələrin məzmununu qədim türk dillərinin materialı əsasında açmağa nail olmuşdur. Lakin bu uğur sadəcə dil faktları ilə tanışlıqda başa gəlməmişdir. Etrusk ayinlərinin təsvir olunduğu mətnləri tərcümə etmək üçün məhz qədim türk ayinləri ilə, etrusk epitafigalarını oxumaq üçün, məhz qədim türk epitafigaları ilə, ehsan və qurban vermədən bəhs edən etrusk mətnlərini oxumaq isə müvafiq qədim türk ayinlərinin məzmununu öyrənmək hesabına başa gəlmişdir. Dil sadəcə dil faktlarından bu dili danışan xalqın mədəniyyətini, dini ayinlərini, adət-ənənələrini,

---

¹⁴ Bloch, R. The Etruscans / R.Bloch – New York, – 1965. – p.91

¹⁵ Bloch, R. Art etruscues // Paris: Journal des Savants, – 1959. – p.145-157

kulinaryasını özündə əks etdirən linqvistik – kulturoloji vahidlərdir. Qədim türklərin kulturoloji dünyasına, ayınlərinə nüfuz etmədən, etrusk mətnlərini oxumaq qeyri – mümkün olardı. Dilin əlifbasının səs yükünün məlum olması, nə də dilin prototürk mənşəli olmasına baxmayaraq, yalnız göstərilən kulturoloji amili nəzərə almadan oxuna bilməz. Misal üçün, qədim türk epitafiyalarında mərhumun ölüm tarixi heyvan ili təqviminə əsaslandığı məlumdur.¹⁶

Misal üçün XVI əsrə aid siri – türk epitafiyalarında mərhumun ölüm tarixi 12 heyvan ili təqvimi ilə verilir: türkcə yıl tonquz ərdi... “türkcə il donuz idi”, yılı tonquz ərür... “ili donuzdur”, türkcə yıl sıçkan ərdi... “türkcə il siçan idi”, türkcə yıl bars ərdi “türkcə il bars idi” və s.¹⁷

Yalnız qədim türklərin bu kulturoloji aləmi ilə – onların heyvan ili təqvimindən geniş istifadəsi ilə tanış olduqdan sonra etrusk epitafiyasında eyni kulturoloji faktları aşkara çıxarmaq mümkün olur. Məhz qədim türklərin epitafiyaları ilə tanışlıq nəticəsində etrək epitafiyalarındakı tarixi ğalvi (tarx ili ilə “etrək ili ilə”) thanah erini “toyuq idi” (qədim türk tanak erdi) söz və ifadələrinin mənası aşkara çıxarılır. Yəni siri türk yazılarında heyvan ili təqvimi ilə bağlı söz və ifadələr məlum olmasaydı, etrusk epitafiyasındakı *tarixi salvi*, *thanah erini* kimi ifadələrin ifadə etdiyi mənalardan təyin olunması çətin ki mümkün olardı.¹⁸

Demək, etrusk dilinin prototürk mənşəli olması heç də etrusk mətnlərinin dərhal türkcə oxunacağına mümkün olduğunu vəd etmir, bunun üçün, öncə qədim türk epitafiyaları və ona xas olan ifadələrlə tanışlıq vacibdir. Yəni etrusk mətnlərinin tərcüməsi yalnız linqvistik araşdırma deyil, həm də ekstra – linqvistik baza tələb edir, tədqiqatçı müxtəlif sahələrə aid olan etrusk mətnlərini oxumaq üçün öncə həmin sahələrə aid olan qədim türk həyat tərzini, ayınləri, dünyagörüşü və s. kulturoloji faktlarla tanış olmalıdır. Əks halda

---

¹⁶ Brandenstein, W. Etrusk Meselesinin Şimdiki Durumu / W. Brandenstein. – İstanbul: Devlet Basımevi, – 1937. – s.29-31

¹⁷ Bruno, J. The Mystery of the Etruscan Coastline-“Archeology” / J.Bruno – Cambridge (Mass) – 1973. – p.78

¹⁸ Ağasıoğlu, F. Azərbaycan türklərinin islamaqədər tarixi: [4 cildə] / F.Ağasıoğlu. – Bakı: Ağrıdağ nəşriyyatı, – c II. – 2014. – s.226-227

etnək mətnlərinin kulturoloji aləminə, məzmununa nüfuz etmək heç cür mümkün olmaz.

Etrusk heykəllərində çox vaxt anatomik zirehin təsvirinə rast gəlinir ki, bunlar da adətən boz rəngli boya ilə rənglənirdi. Bu o demək deyildi ki, onlar dəmirdən hazırlanırdı, daha dəqiq onları gümüşlədir və qurğuşunla örtürdülər, çünki romalıların zirehi də bu cür düzəldilirdi. Tam etrusk zirehi Orviyetodakı 7 otaq məzarında Bolsena gölünün yanında tapılmışdır. O, etrusk anatomik zirehindən, qamaşlardan, arqiv qılıncından, montefortin tipik dəbilqəsindən ibarətdir.¹⁹

Etrusk gəmiqayırması üçün ağaclar Etruriyanın, Korsikanın, Latsinin meşələrindən gətirilirdi. Etrusk gəmiləri avarla və yelkən altında hərəkət edirdi. Onlara yunanların bilmədiyi iki göyərtəli ticarət gəmisinin quruluşu məlum idi. Hərbi gəmilərin sualtı hissəsində metal taran birləşdirilmişdi. E.ə. VII əsrdə etrusklar dəstəkli və ikipəncəli metal lövbərdən istifadə etməyə başladılar. Etruskların güclü donanması onlara karfageniyalılarla və yunanlarla rəqabət aparmağa imkan verirdi. Geniş, hündür bortlu, dik göyərtəli etrusk gəmiləri Aralıq dənizində üzmək üçün daha əlverişli idi.²⁰

Bu sahədə etruskların daha vacib nailiyyət pentokonterin (qədim göyertəsiz gəmi) yaradılması idi. 50 ədəd asması olan etrusk pentokonterlərini 25 metrlik uzunluğa malik olub, Aralıq dənizinin təkcə Etruriyanın yaxın sularında deyil, ondan çox-çox uzaqlarda da idarə edə bilirdilər.

Döyüş gəmilərinin sualtı hissəsi metalla təmin edilirdi. Vetuloniya və digər etrusk şəhərlərinin sikkələrində iki metal pəncəli lövbəri görmək olar və belə lövbərin rahatlığını başa düşmək çətin deyil: Bundan əvvəl isə lövbər daşlarından və içərisində daş olan səbətlərdən istifadə olunurdu.²¹

Respublikanın başlanğıc dövründəki müharibələr (e.ə. V əsr) etrusk hökumətinə son qoymaq uğrunda gedən müharibələrdir.

---

¹⁹ Türkkən, R.O. Türk Tarih Tezleri, Türkler / R.O.Türkkən – Ankara: Türk Tarih Kurumu, – 2002. – s.75

²⁰ Kazımov, Q. Azərbaycan dilinin tarixi / Q.Kazımov. – Bakı: Təhsil, – 2003. – s.38

²¹ Qaşqay, S. Ön Asiyada miqrasiya proseslərinə dair / S.Qaşqay. – Bakı: Şərq-Qərb, – 2009. – s.19

Tarkvini sürgün edildikdən sonra romalılar etrusklarla uzun müddətli və inadkar döyüşə – xüsusilə, etrusk şəhəri olan Kluzini idarə edən Porsena ilə mübarizəyə dözməli oldular. Vətənpərvərlik əfsanələrindən də məlumdur ki, hökmdar Porsena Romanı aldıqdan sonra romalılara dünyanın ən çətin həyatını yaşatmışdı. Nəhayət, etrusklar Latsiyada Aristodemdən (yunan) güclü zərbə aldıqdan sonra (e.ə. 506-cı il) romalılar etrusk hökmdarlığından azad ola bildilər. Romanın vəziyyəti bərkiməyə başladı və e.ə. V əsrin II yarısında romalılar etrusklara qarşı hücum xarakterli hərbi fəaliyyətə başladılar. Beləliklə Tibrin sağ sahilində yerləşən Veyi şəhəri ilə döyüş başladı. Veyi şəhəri Roma sərkərdəsi Furi Kamillo tərəfindən on il mühasirədə saxlandıqdan sonra ələ keçirildi. Şəhər talan edildi, sakinlər qula çevrildilər, onun böyük sahəsi isə Romanın ictimai tarlası oldu.²²

III Samni müharibəsində (e.ə. 298-290-cı illər) romalılar həm samnitlərə, həm də etrusklara qarşı möhkəm dayandılar. Şimali Umbriyada ən qərarverici döyüş (e.ə. 295-ci il) oldu. Tezliklə bütün Samni, Şimali Etruriya və Umbriya Romaya tabe oldu. Roma bütün Orta İtaliyanı özünə tabe etdi.²³

Etrusk dövləti e.ə. VI-V əsrlərdə Aralıq dənizi ətrafında yerləşən iki güclü dövlətdən biri idi. Yunanlar öz ticarət gəmilərinə yol açmaq üçün etruskların dəniz hökmdarlığını zəiflətmək istəyirdilər. Lakin buna baxmayaraq, etruskları zəiflədə bilməmiş və hətta Aralıq dənizinin qərb hissəsinə “Tirren” adını vermişlər.

Yunanlarla etrusklar arasındakı dəniz müharibələri əsrlərlə davam etmişdir. Bu müharibələr o dövrdə bütün yerlərdə olduğu kimi daha çox “dəniz quldurluğu” formasında cərəyan edirdi. Etrusk dövlətinin başlıca vəzifəsi öz dəniz ticarət donanmasını mühafizə etmək idi. Etrusklar ilə yunanlar arasında baş verən bu toqquşmalar hər dəfə ya bu, ya da digər tərəfin qələbəsi ilə nəticələnirdi.²⁴

---

²² Korat, G. Yunan Harfləriylə Türkçə // İstanbul: Aylık Coğrafiya ve Keşif Dergisi Atlas – 1950. Sayı: 125, – s.65-67

²³ Çınar, A. Tarihte Kaybolmuş Bir Medeniyet Etruskler ve Etrusk Dini: // İstanbul: Belleten. Türk Tarih Kurumu Yayınları, – 2020. Say.78, – s. 46.

²⁴ Ağaoğlu, A. Etrusk Medeniyeti ve Bunların Roma Medeniyeti Üzerine Tesiri: / A.Ağaoğlu. – Ankara: Başvekalet Müdevvenat matbaası, – 1932. – 24 s.

Etruriyanın 12 şəhər-dövlətlərindən biri olan Tsere şəhərinin qazıntısı çoxdan aparılmışdır. İndi isə növbə Tserenin limanı Pirqə çatmışdır. Əntiq müəlliflərin məlumatlarına görə burada yunan gəmiləri və Aralıq dənizinin dənizçi xalqlarını qarət edən etrusk dəniz quldurlarının yığışdığı mərkəz məhz, bura olmuşdur. Həmin mənbələrdən məlum olmuşdur ki, e.ə. 384-cü ildə Siciliyanın hökmdarı böyük Dionisi Pirqə qoşun göndərərək onu zəbt etmiş, Eyletiya tanrısına həsr olunmuş məbədi talan edərək çoxlu əsir götürmüşdür.

Dissertasiya işinin **“German dillərində etrusk mənşəli sözlərin etimoloji və semantik təhlili”** adlı ikinci fəslində German dillərində etruskizmlərin mənbələri, Etrusk dilinin leksikası, Etruskizmlər və onların mənşəyi, İlk german-türk əlaqələrinin dil materialında şərh, Etrusk dilinin kombinator metodla tədqiqi kimi məsələlər təhlil olunmuşdur.

Əksər Avropa tədqiqatçıları sirli etrusk dilinin mənşəyini əsasən qədim hind-Avropa dilləri və yaxud da Qafqaz dilləri ilə bağlamış, lakin onların heç birinin materialı əsasında etrusk yazılarını oxumaq mümkün olmamışdır. Bunun səbəbi o idi ki, etrusk dilinin qeyd olunan dillər ilə heç bir etnik bağlılığı yox idi və etrusk dilində müşahidə olunan bir qrup hind-Avropa və Qafqaz elementləri isə regionda qədim dil əlaqələri sayəsində meydana çıxıb bilərdi.

Qərbi Avropanın bu və ya digər qədim dilində Qafqaz dillərinə məxsus bir qrup element aşkar edilsə də, bu həmin dillərin, o cümlədən də etrusk dilinin Qafqaz mənşəli olduğunu sübut etmək üçün yetərli əsas olmamışdır. Təsadüfi deyildir ki, Qafqaz nəzəriyyəsi yalnız bir neçə dil faktından uzağa gedə bilməmiş və etrusk yazıları heç bir Qafqaz dilinin əsasında oxunmamışdır.

Qərb etruskoloqlarının digər bir qrupu etrusk dilinin mənşəyinin müəyyən edilməsində hind-Avropa amilinə üstünlük vermişlər. Misal üçün, L. Lantsinin fikrincə, etrusk dili qədim italyan dillərinə (latın, osk, umbr) və yunan dilinə qohumdur. Buna görə də, etrusk sözlərinin mənasını anlamaq üçün, o, həmin dillərdə səslənişcə uyğun gələn qarşılıqlar axtarmağa üstünlük verirdi.²⁵

---

²⁵ Ağasıoğlu F. Etrusk-Türk bağı: / F.Ağasıoğlu. – Bakı, – 2010. – s.75

XIX əsrin sonlarında eyni mövqedən çıxış etmiş V.Korsen etrusk yazılarında çox işlənən **/avils/** sözünü latın dilindəki **/Aulus/** şəxs adı ilə eyniləşdirirdi.²⁶

Elə həmin dövrün etruskoloqu V.Deeke belə araşdırma metodundan imtina edərək, kombinator metod adlanan yeni tərcümə metodunun əsasını qoydu. O aşkar etdi ki, etrusk qəbir daşlarında rast gəlinən **/avil/** əslində şəxs adı deyil, **“il”** mənasını daşıyır və adətən mərhumun yaşını bildirən rəqəmlərdən sonra gəlir. Bununla da tədqiqatçı sözlərin müəyyən mövqələrdə daim təkrarlanmasına əsaslanan kombinator metodun üstünlüyünü aşkara çıxardı.²⁷

Mətndəki sözlərin mənasının təxmini surətdə müəyyən edilməsi kombinator tərcümə üsulunun çatışmayan cəhətidir. Həmin üsul ilə oxunmuş məzar yazılarında **/ui kesu/** və bu kimi başqa söz və ifadələrin dəqiq mənası, etimologiyası qaranlıq olaraq qalır.

Belə mətnlərin etimoloji oxunuşu etrusk dilinə genetik qohum olan dilin aşkar edilməsini və həmin dilin materialının müqayisəyə cəlb olunmasını tələb edir. Türk dillərinin, o cümlədən də türk dilləri ilə geniş ümumi leksikaya malik olmuş şumer dilinin müqayisəyə cəlb olunması etrusk məzar yazılarında **/ui kesu/** ifadəsinin dəqiq semantikasını və etimologiyasını əldə etməyə kömək edir. Bu baxımdan şumer dilindəki **/ki – tum/** “dəfn etmək” (hərfən, “torpağa gətirmək” **<ki/** “torpaq”, **/tum/** “gətirmək”) ifadəsi maraqlıdır.

Etrusk məzar daşı mətnindəki “yadır”, “uyuyur” kimi tərcümə edilmiş **/kesu/** sözünü **/ke/** və **/su/** tərkib hissələrinə ayırdıqda, şumer dilindəki **/ki/** “torpaq” (türk **/kır/** “torpaq”) və türk dilindəki **/sun/** “(içəri) gətirmək”, “daxil etmək”, “təqdim etmək”) sözlərinin etimoloji qarşılıqları əldə olunur və **/kesu/** (**<ke – su**) ifadəsi “torpağa verilmək” anlamına gəlir. Müasir türk dilində “dəfn olunmaq” mənasında işlənən **“torpağa verilmək”** məhz qədim şumer dilində işlənmiş arxaik ifadənin müasir dil faktları ilə ifadə edilmiş semantik qarşılığı sayıla bilər.

Etrusk dilinin leksikasında müəyyən miqdarda hind-Avropa mənşəli leksik təbəqənin olması həmin dövrün gerçəkliyi üçün təbii

---

²⁶ Eyvazova, R.H. Əfqanıstanda türk mənşəli toponimlər / R.H.Eyvazova. – Bakı: Elm, – 1995. – s.76

²⁷ Ağasıoğlu F. Etrusk-Türk bağı: / F.Ağasıoğlu. – Bakı, – 2010. – s.76-77.

hesab edilməlidir. E.ə. II minillikdə Qərbi Avropanı işğal etmiş hindavropalılar yerli əhalini intensiv şəkildə assimilyasiyaya uğratmışlar. E.ə. I minilliyin sonlarında ərazinin pelasq-trak mənşəli xalqları öz doğma dillərini artıq çoxdan unutmuş və qədim hind – Avropa dialektlərinin daşıyıcılarına çevrilmişdilər. Bu proses etrusk dilinin leksikasına da təsir etməyə bilməzdi.

Qərb etruskoloqlarının uzun illər araşdırmaları nəticəsində əldə olunmuş dil faktlarının bir çoxunun türkizmlər olduğu meydana çıxır. Məsələn, etrusk dilindəki makte (“tərifləmək”) feilinin ayrı-ayrı türk dillərindəki makta (“tərifləmək”) feilinin etimoloji qarşılığı olması qətiyyənlə şübhə doğurmur. Latın dilinə də daxil olmuş bu ləksəmin (macto “tərifləmək”) türkizm olması linqvistik baxımdan sübut olunur.²⁸

Latın dilində **/macto/** kök və şəkilçiyə ayrılmadığı halda, altay, cığatay, teleut, saqay, kumandı və başqa türk dillərində **/makta/** (“tərifləmək”) feili **/mak/** (“tərif”) isminə və isimdən fel əmələ gətirən **/-ta/** şəkilçisinə ayrılır.²⁹

/-ta/ şəkilçisi türk dillərində isimdən feil əmələ gətirən **/-la/** şəkilçisinin fonetik variantıdır (**/taşla < taşla/**).

/Makta/ feilinin məhz türk dillərində kök və şəkilçiyə ayrılması, latın dilində isə müstəqil **/mac/** isminin olmaması **/macto/** feilinin latın dilinə etrusk dilindən alındığı deməyə əsas verir. Çünki etrusk dilində də “öymək”, “tərif etmək” mənasında **/makte/** feili olmuşdur. Bu feil haqqında məlumat verən A.Ayda onun mənşəyinin etruskoloqlara məlum olmadığını bildirir.³⁰ O, fransız tədqiqatçıları A.Ernout və A.Meilletin etrusk dilindəki **/makte/** sözü haqqında fikirlərinə istinad edir. Onlar bu feilin “öymək”, “tərif etmək” mənalarında işləndiyini göstərsələr də, bu sözün etimologiyasının məlum olmadığını qeyd edirlər.³¹

---

²⁸ Feill, R. Etruria and Rome. / R.A.L.Fell – Cambridge, – 2013. – 192 p.

²⁹ Kaya, P. Reading of the etruscan Pirgi tablets. / P.Kaya – TDA, sayı 119, – 1999. – p.134-154

³⁰ Kaya, P. Etruscan-Turkish connection // P.Kaya chapter II. - The etruscan orator inscription. “TDA”, – 1999. sayı 118, – p.73

³¹ Buffa, M. Nova raccolta di iscrizioni etrusche. / M.Buffa – Firenze. – 1935. – p.13-14

Eyni felin həm latın (/macto/), həm də etrusk (/makte/) dilində mövcud olması latın dilindəki türkizmlərin mənəbəyinin etrusk dili olmasına dair dediklərimizə parlaq linqvistik sübutdur.

Bununla bərabər, latın və türk dillərində eyni mənşəli olduğu şübhə doğurmayan bir sıra sözlərin türkizm və yaxud nostratik mənşəli paralellər olmasını təyin etmək çətinlik yaradır. Çünki müqayisə edilən düzəltmə sözün törədiyi söz kökünə yalnız qədim türk dilində deyil, həm də latın dilində rast gəlmək olur: /origo/ (“mənşə”, “nəsil”) latın dilində /uruğ/ (“toxum”, “nəsil”) isə qədim türk dilində eyni semantik yükə malik olub, eyni mənşəlidir. Latın dilində /origo/ sözü ilə yanaşı onun kökündə duran /or/ (ior) (“törəmək”, “doğulmaq”, “başlamaq”) sözü də vardır. Bu element ilə qədim türk dilindəki /uruğ/ sözünün kökündə duran /ur/ (“toxum”, “nəsil”, “başlamaq”, “hamilə olmaq”) bir dildən başqa dilə alınma sözdən daha çox həmin dillərin çox qədim qohumluğunu göstərən nostratik element sayıla bilər. Latın dilində /origo/ ilə yanaşı /or/ elementinin də olması /origo/ sözünün türkizm olduğunu istisna edir. Bu tipli sözlərə yuxarıda haqqında danışılmış lat. /vola/ (“ovuc”, “daban”) – qədim türk. /ul/ (“daban”, “əsas”); /voco/ (“çağırmaq”, “adlandırmaq”) /-oki/ (“çağırmaq”, “adlandırmaq”), /vok/ (“səs”, “söz”) /-ok/ (“səs”, “söz”); /vulgo/ (“çox”) /-uluğ/ (“böyük”) və başqa paralellər də aid edilə bilər.³²

Bu qənaətə gəlmək olur ki, etrusk dilinin hind-Avropa və yaxud Qafqaz mənşəli olduğuna dair nöqtəyi-nəzər elmi dəlillərə söykənmir. Lakin bununla belə ayrı-ayrı Qərb tədqiqatçıları etruskların türk mənşəli olduğuna dair fikir söyləmiş, lakin onlar etrusk yazılarını oxumağa nail olmamışlar.³³

Hazırda etrusk dilinin mənşəyinin müəyyən olunmasında daha bir mühüm mənəbə də vardır ki, bu da etrusk dilindən Avropa dillərinə, o cümlədən də german dillərinə qədim çağlarda daxil olmuş leksik vahidlərdir. Həm etrusk mətnlərinin araşdırılması, həm də qədim german dillərinə nə vaxtsa daxil olmuş etruskizmlər sayəsində

---

³² Ağasıoğlu, F. Azərbaycan türklərinin islamaqədər tarixi: [4 cildə] / F. Ağasıoğlu. – Bakı: Ağrıdağ nəşriyyatı, – c II. – 2014. – s.112

³³ Bonfante, G. And Bonfante L. The Etruscan language. / N.Y. – London – 1983. – p.111

Qərb sivilizasiyasına böyük təsir etmiş etruskların mənşəyini aydınlaşdırmaq mümkündür.

Eyni halı biz german dillərində də görürük. Belə ki, bu dildə türklər o qədər çoxsaylıdır ki, bu hətta german mənşəli tədqiqatçıların da diqqətini müxtəlif dövrlərdə cəlb etmişdir.

İlk german – türk əlaqələri əslində german – Troya əlaqələri çərçivəsində baş vermişdir. Müasir german dillərindəki türk elementləri əsasən yeni eranın əvvəllərində Şərqi Avropaya hun yürüşləri dövrünə və sonrakı əsrlərə aiddir.³⁴ Lakin qədim german dillərində, eləcə də germandilli tayfalardan xeyli əvvəl Britaniyada məskunlaşmış keltlərin dillərində aşkar olunan turkizimlər daha qədim çağlara aiddir. Daha qədim çağlarda german – Troya əlaqələrinin olduğunu qədim german saqalarında troyalıların german ölkələrində məskunlaşması haqqında rəvayətlər də troyalıların türk olduqlarına dair məlumatlar da sübut edir.³⁵ Troyalıların german ölkələrində məskunlaşması e.ə. XIII əsrdə yunanlar tərəfindən məğlubiyyətə uğramış troyalıların müxtəlif istiqamətlərdə miqrasiyaları ilə bağlı idi. Belə ki, Qərb mənbələrində də bildirildiyi kimi, troyalıların bir hissəsi o çağlarda tirsələr adı altında İtaliyanı məskunlaşdırmış, digər bir hissəsi isə şimala – german ölkələrinə hərəkət etmişdilər. Qədim german saqalarında troyalıların german ölkələrinin erkən sakinləri olduğuna dair məlumatların tarixiliyi müxtəlif amillər sayəsində sübut olunur. Skandinav mənbələrindən birində gəlmə troyalılar “Priamın xalqı” adı altında təqdim olunur. Priam Troyanın son çarı idi və onun çarlığı dövründə Troya süqut etmiş, onun əhalisi cənuba və şimala miqrasiya etmişdilər. Lakin dəqiqləşdirmə tələb edən yeganə məqam troyalıların şimala – german ölkələrinə konkret olaraq hansı çağda gəlmələri idi. Onların daha əvvəllər Avropanın kontinental hissəsində məskunlaşdıqları, germanların etnogenezində iştirak etdikləri və yalnız e.ə. I minilliyin sonlarında və yaxud yeni eranın əvvəlində tədricən Britaniya və Skandinaviyaya çatdıqları güman edilir. Skandinaviyalı müəllif (XIII

---

³⁴ Bruno, J. The Mystery of the Etruscan Coastline-“Archeology” / J.Bruno – Cambridge (Mass) – 1973. – p.63

³⁵ Самойлович А. Н. Тюркология и новое учение о языке / А.Н.Самойлович – ХЛВ академику Н.Й. Марру. М.; Л.: Изд-во АН СССР, – 1935. – с.118

əsr) Snorri Sturluson troyalıların Şimali Avropaya yeni eranın birinci əsrində gəlib məskunlaşdıqları haqda məlumat verir. O, bu miqrasiyanı o zaman genişlənməkdə olan Roma işğalının təsiri ilə bağlamışdır.³⁶ Bu halda Avropanın kontinental hissəsində troyalıların artıq çoxdan məskunlaşmış olduğu aydın görünür.

German dillərinin leksikasında geniş bir qrup alınma sözün mənşəyi məsələsi germandilli xalqların özlərinin etnik tarixi qədər qaranlıqdır. İngilis dilinin və bu dilin arxa planını təşkil edən Britaniya etnik tarixinin təmsalında bu fenomeni aydın görürük. Britaniyanın etnik tarixinin tədqiqatçılarının ərazinin qədim xalqlarından yalnız keltlərin etnik mənşəyi məlumdur. Keltlər hind – Avropa dilləri ailəsinə daxildir.³⁷, lakin kelt dillərində və onların müasir nəsilləri olan irland, şotland və uelslilərin dillərində anomaliya xarakterli xeyli söz mövcuddur. Belə ki, mənşəyi haqqında Qərb alimlərinin susduqları xeyli miqdarda sözlərin türkişmələri olduğu linqvistik baxımdan təsdiqlənir.

M.Hacının bir sıra german tayfalarının etnik mənşəyinə dair verdiyi bilgi german dillərindəki çoxsaylı türkişmələrin alındığı dövrə aydınlıq gətirir. Təsadüfi deyildir ki, həmin alınmaların əsasən qədim türklərin həyat tərzini, onlara məxsus əşyaları əks etdirir. /Yoghurt, koumiss/ kimi sözlər hunların yeyib içdikləri (yurt), yaşadıkları, (yurta (“alaçıq”)), geydikləri (calpack (“baş geyimi”), yarak-silah kimi işlətdikləri, çəkdikləri (chibouk (“çubuk”) və bu kimi başqa ənənəvi türk əşyalarının adları idi. Əksər Avropa dillərinə alınmış bu sözlər məhz hunların Qərbi Avropa ərazisində yerli xalqların etnogenezinə daxil olması nəticəsində onların dillərinə daxil olurdu.³⁸

Bu kimi sözlərin bir hissəsinin mənşəyi germanistlər üçün hələ də qaranlıqdır. Məsələn, hələ XII əsrdə ingilis dilində işlənmiş /booze, boose/ sözü içki növünü bildirmişdir. Ayrı-ayrı german dillərində bu söz /busen, bous/ variantlarında işlənmişdir. Mənşəyi haqqında germanistlərin susduqları bu söz türk dillərində /darı, arpa/ və başqa bitkilərdən hazırlanmış /buza/ adlı içki deyilmi? Müxtəlif

---

³⁶ Харсенин, А.И. К интерпретации памятников этрусской письменности / А.И. Харсенин. – Ставрополь: 1963. – с.191-194

³⁷ Эргоно Ж. Повседневная жизнь этрусов. / Эргон Жак, – М. 2012. – с.80

³⁸ Чертков, А.Д., О языке пеласгов. / А.Д.Чертков – Москва: 1853 – с.119-121

türk dillərində ona /buzak, poza, pozo/ deyirlər, german ərazilərində yaşayan hunların belə içkilər içdiklərinin şahidi olmuş. Bizans elçisi Prisk hunlar haqqında yazdığı kitabında onların məclislərində arpa və darıdan çəkilmiş qəribə içkilərdən istifadə olunduğunu yazırdı.³⁹

İngilis dilində XVI əsrdən qeydə alınmış və şərq mənşəli hesab edilən /elemi/ ingilis dilinin etimoloji lüğətində “oyadıcı, həyəcanlandırıcı qətran”, “yapışqan” kimi tərcümə edilir (stimulant resin), əslində, türk mənşəli olan bu söz “qətran”, “yapışqan” mənasında qazax, tatar (“yelim”), başqırd (“yilim”) və başqa türk dillərində işlənməkdədir. Göründüyü kimi, Qərbi Avropada məskunlaşmış türklər burada həmin maddəni “oyadıcı”, yəni, ruhlandırıcı vasitə kimi istifadə edirmişlər. İngilis dilində XVII əsrdə qeydə alınan /sock/ (“vurmaq”, “zərbə endirmək”, “dürtmək”) qeyri-müəyyən mənşəli sözlərdən sayılır. Halbuki, qədim türk dilindəki /sok/ (“vurmaq”), müasir türk dilindəki /sok/ (“vurmaq”), /sock/ sözü ilə eyni mənşəlidir.⁴⁰

Gördüyümüz kimi, germandilli xalqların dillərində, o cümlədən də kelt dillərində mənşəyi dilçi alimlərə bəlli olmayan xeyli türkiizmlər aşkara çıxır ki, onların german-hun əlaqələri dövrünə aid etmək mümkün deyildir. Onlar ən azı e.ə. I minilliyə aid Troya ~ german əlaqələri dövrünə, qismən də daha qədim çağlara aid edilə bilər. E.ə. III minillikdə Britaniyada məskunlaşmış iberlərin etnik mənşəyi elmə məlum olmasa da, onların dilinə aid edilən alınma sözlərin türk dillərinə gedib çıxması danılmazdır. Eləcə də iberlərin mənşəyinə dair Strabonun yazdıqları türk ideyasının xeyrinə səslənir. Lakin iberlərin və onların dillərinin etnik aidliyi dərin araşdırmalar tələb etdiyindən, etnik mənşəyi haqqında dolğun məlumat əldə olunan troyan ~ german əlaqələri dövrünə istinad etməyə tam əsasımız vardır. Buna hər şeydən əvvəl troyalıları türk mənşəli sayan skandinav saqalarının məlumatları aydın təsəvvür yaradır.⁴¹

---

³⁹ Ağasıoğlu, F. Azərbaycan türklərinin islamaqədər tarixi: [4 cildə] / F.Ağasıoğlu. – Bakı: Ağrıdağ nəşriyyatı, – c II. – 2014. – s.91

⁴⁰ Ağasıoğlu, F. Azərbaycan türklərinin islamaqədər tarixi: [4 cildə] / F.Ağasıoğlu. – Bakı: Ağrıdağ nəşriyyatı, – c III. – 2014. – s.842

⁴¹ Bruno, J. The Mystery of the Etruscan Coastline-“Archeology” / J.Bruno – Cambridge (Mass) – 1973. – p.1-5

Həmin mənbələrdə Troya çarı Priamin adamlarının Odinin başçılığı altında şimal ölkələrinə gəlib, burada sakin olduqlarından bəhs edilir. (“Skoldunqlar haqda saqa”, “Sturlunqlar haqda saqa”, “Qədim Skandinaviya coğrafiya əsərləri” və s.)

Troyalıların əcdadları sayılan Tor və onun oğlu Odin zaman keçdikcə skandinaviyalılar arasında mifoloji keyfiyyətlər əldə etmiş və nəhayət, german xalqlarının əfsanəvi tanrılarına çevrilmişdir.

German mifologiyasında dərin kök atmış və çoxları tərəfindən qəbul olunan bu ideya əslində gerçək tarixi hadisələrdən qaynaqlanmaqdadır. Bəşər tarixindən bizə yaxşı məlum olan böyük insan köçləri bütün xalqları, o cümlədən, də Asiya və Avropa sivilizasiyalarını əhatə etmişdir. Şərq ilə qərb arasında baş vermiş qədim etnik-tarixi əlaqələr bir çox Avropa tədqiqatlarının da diqqətini cəlb etmişdir.⁴² Qərb mədəniyyətinin tədqiqatçısı Marsel Qranenin yazdığına görə, *“İrlandiyadan başlamış Mansuriyayadək geniş bir ərazidə vahid bir mədəniyyət mövcud olmuşdur. O, Avropanın şimalı ilə Asiyanın şimalı arasında uzanan torpaqlarda yaşamış xalqlar arasında sıx mədəni və dini bağların olduğunu göstərmişdir”*.⁴³

Beləliklə, Britaniyanın aborigenləri sayılan keltlərin dilindəki çoxsaylı türkişmləri müasir qərb dilçiliyi və tarixşünaslığı üçün anormal bir hal sayıla bilər. Çünki Asiya mənşəli sayılan türklərin qərbə hərəkəti ən uzağı yeni eranın əvvəlləri ilə, məsələn, hun-bulqar dövrü ilə bağlıdır. Lakin qədim Skandinaviya mənbələrinin german ölkələrinin ən qədim sakinləri haqqında məlumatları ilə tanış olduqda Qərbi Avropada türk etnosunun varlığı ən azı e.ə. I minilliyə gəlib çıxır. Həmin mənbələr german ölkələrinin ən qədim sakinlərini troyalılar və türklər adlandırır, ən qədim İsveç və Norveç krallarını “türk kralları” hesab edir. Bu məlumatların tarixi gerçəklikdən qaynaqlanmasını sübut edən odur ki, bu qədim xalq “Priamin xalqı” adlandırılır.⁴⁴ Məhz Troyanın sonuncu çarı Primin zamanında yunan – Troya müharibəsi baş vermişdir. E.ə. XIII əsrdə yunanların məhv

---

⁴² Bloch, R. Art etruscues // – Paris: Journal des Savants – 1959. – p.145-157

⁴³ Майяни, З. Этруски начинают говорить / З. Майяни. – М.: Наука, – 1966. – с.12

⁴⁴ Kaya, P. Etruscan-Turkish connection / P.Kaya chapter II. – The etruscan orator inscription. “TDA”, sayı 118, – 1999. – p.14-15

etdiyi Troya sakinlərinin bir hissəsi şimal ölkələrinə, o cümlədən də Britaniya adalarına gəlmişdir. O zaman Britaniyada nə germanlar, nə də keltlər məskunlaşmışdılar. XIV əsr Skandinaviya mənbələrindən biri bu tarixi belə təsvir edir: *“Bütün mötəbər hekayətlərin əvvəlində danışılır ki, şimal Asiyalı türklər tərəfindən məskunlaşmışdı (Burada Troyanın yerləşdiyi kiçik Asiya, yəni indiki Türkiyənin qərb hissəsi nəzərdə tutulur)... Onlar özləri ilə buraya şimal dili adlandırdığımız dili də gətirmişdilər. Bu dil Sakslandda, Danmorkda, Svitodda (İsveç), Norveçdə və Englandın bəzi yerlərində yayılmışdı...”*⁴⁵

Dissertasiyanın **Nəticə** bölməsində tədqiqatın mahiyyətindən irəli gələn elmi-təcrübi təklif və tövsiyələri əsasən bu şəkildə təsnifləşdirmək mümkündür:

1. Latın dilinə etruskizmlərin alınması gerçəyini düzgün qiymətləndirməyən Qərb dilçiləri etrusk dilindən ayrı-ayrı sözlərin etimoloji izahına xeyli yer vermiş, bir sıra etruskizmləri türk dilləri baxımından yorumlayır, dilçiləri qeyri-elmi arqumentlərlə tənqid etmişlər.

Burada məsələ ilə bağlı iki məntiqsiz yanaşma ortaya çıxır. Birincisi, CAPİO hind-Avropa mənşəlidirsə, nə üçün ona başqa ayrı hind-Avropa dillərində rast gəlinmir. Türk dillərindəki /KAPMAK/ feilinin də mənşəyi o zaman öz tapmır və belə bir sual ortaya çıxır; türk dillərindəki bu “hind-Avropa mənşəli” söz hansı mənbədən qaynaqlanır? Onun sirrini bütün Avrasiyada danışılan türk dillərində yayılması onun latın dilindən alınma olmasını tam istisna edir. Bu zaman /CAPSİR/ feilinin məhz latın dilinə etrusk dilindən alınan çox saylı türksizmlərdən biri olması versiyası ortaya çıxır.

2. Latın dilinin formalaşması tarixi, həm dilin meydana çıxmasında etmək dilindən alınma türksizmlərin böyük mənbə rolunu oynadığı haqda məlumata malik olmayan Avropa etimoloqları dil faktorlarını toplu şəkildə hind-Avropa dilləri çərçivəsində araşdırmağa üstünlük vermişlər.

3. Etimoloji araşdırmalarda, əsasən, zahiri əlamətlərə əsaslanan Avropa tədqiqatçıları /angur/ sözünün mənşəyini latın dilindəki /angeri/ (artırmaq)sözünə bağlamışlar. Lakin rahibin nəyi artırdığını,

---

⁴⁵ Ağasıoğlu, F. Azərbaycan türklərinin islamaqədər tarixi: [4 cilddə] / F.Ağasıoğlu. – Bakı: Ağrıdağ nəşriyyatı, – c III. – 2014. – s.95

onun funksiyası ilə “artırmaq” anlayışı arasında hər hansı məntiqi əlaqənin olduğunu sübut etməyən bu tədqiqatçıların mülahizələri elə mülahizə də olaraq qalmışdır.

Əslində /angur etmək mənşəli olub, türk dillərindəki uğur (uğur, səadət, şans) ilə eyni kökdəndir. Türk dillərində oğuz/uğur formalarında tələffüz olunan bu sözün latın dilində diftonqlaşmanın geniş inkişafı ilə bağlı ola bilər. Eyni fonetik hadisəyə tipoloji nümunə olaraq aşağıdakı latın – türk paralellərini göstərmək olar: latın /angec/ “artmaq” “çoxalmaq” – qədim türk /ük/ “yığmaq” “toplamaq” nostratik mənşəli və yaxud qədim alınma olmağında diftonqu qədim türk dilində ki /ü/ saitinə uyğun gəlir.

4. İtaliyada mövcud olmuş sivilizasiyasının, eləcə də Yunanıstanın qədim sakinləri pelasqların, Kiçik Asiyada troyalıların etnik mənşəyinin bu vaxtadək qaranlıq qalması onunla bağlıdır ki, bu xalqların tarixi Avrasiyanın ümumi etnik tarixindən təcrid olunaraq, Avropa və Kiçik Asiyanın hüdudları daxilində öyrənilmişdir. Etrusk, pelasq, trak və troyalılar ilə onların etnik qohumlarının, konkret olaraq, türklərin məskunlaşdığı Asiya arasında qərb alimlərinin yaratmış olduqları Çin səddi birincilərin Avropa tarixinin naməlum mənşəli xalqlarına çevrilməsi ilə nəticələnmişdir. Etrusqların oxunmamış yazılarına, pelasq, trak və troyalıların anlaşılmaz onomastikasına açar ola biləcək dilin harada və necə aranmasında bizə mifologiya yardım edir. Ön Asiya və Avropanın, eləcə də türk xalqlarının eyni mənbədən qaynaqlanan bir çox genealoji əfsanələrində etrusk-pelasq mənşəli xalqların etnik qohumlarının türklər olduğu bəzən dolayı surətdə, bəzən isə aşkar şəkildə ifadə olunur. “İncildə” Avropanın qədim sakinlərini təmsil edən Qomer Tiras və Qomerin oğlu Toqarma ayrı-ayrı genealoji əfsanələrdə birbaşa olaraq türklərin əcdadları sayılır. Bulqarlar Kemariyə (İncildə Qomerə), türklər Tirasa və Toqarmaya aid edilir. Xüsusi önəm daşıyan budur ki, qədim Skandinaviya mənbələrində türklərin əcdadı sayılan Tiras Trakiyanın ilk sakini hesab olunur, yəni türklər ilə trakiyalılar eyni bir xalq kimi təqdim edilir. X əsrə aid Xəzər türklərinə aid sənəddə də Tiras türk xalqları arasında yer alır və Yafətin oğlu Toqarmanın nəslı sayılır. Qədim erməni ədəbiyyatında da Toqarma türklərinin əcdadı sayılır. Skandinaviya mənbələrindəki

ikinci bir ilginç məlumat traklarla eyni mənşəli olmuş troyalıların da türk mənşəli sayılmasıdır.

5. Qədim Skandinaviya və Xəzər qaynaqlarında trak və türklərlə bağlanan Tiras və yaxud Turis əslində turanlıları və qərb türklərini bildirən etnonimdir və bir çox variantlarda həmin xalqları bildirmişdir:

Tiras-Skandinaviya mənbəsində trak və türklər:

Tiras, başqa variantı Turis-xəzər mənbəsində türklər:

Tirsən-etruskların yunanca etnik adı:

Turuska-qədim türklərin sanskrit dilində etnik adı:

Tursili-erməni mənbəsində turanlılar:

Turşa-qədim Misir yazılarında troyalıların etnik adı:

Trosiya, Trusiya, Taruişa-Troyanın müxtəlif mənbələrdə adları:

Trausi, Thrake-trakların etnik adları və s.

Müxtəlif genealoji əfsanələrdə qədim bulqar və türklərlə bağlanan Qomer (kimmer və yaxud qamerlər), Toqarma Avropanın və Kiçik Asiyanın qədim etnik xəritəsində yer alır: qaynaqlarda kimmerlərin adı Avropanın qədim xalqları arasında çəkilir. İtaliyada etruskların məskunlaşdığı ərazidə Kimmer şəhəri mövcud olmuşdur.

6. Etrusk yazılarını araşdırarkən, həmin dildə Qafqaz dilləri üçün xarakterik olan kiçik bir qrup morfoloji və leksik əlamətlərin arxasında Avropa dilçilərinin duya bilmədiyi bir dilin – qədim türk dilinin bir variantının durmasının şahidi oluruq. Etrusk mətnlərinin bir çoxunun rəsmlərlə müşayiət olunması onların oxunmasını xeyli asanlaşdırır. Məsələn, əsgəri öz elinə yola salan qadının dediyi *ii /ulaθ ilina/* cümləsinin müasir türk dilindəki */iyi ulaş iline/* (hərəkət “yaxşı çat elinə”) olduğunu inkar etmək heç cür mümkün deyildir. Etrusk yazısındakı */ulaθ/* və türk dilindəki */ulaş/* (“çat”), (qovuş”) arasındakı */θ – ş/* səs fərqi başqa sözlərdə də müşahidə olunur.

7. Araşdırmalar bu qənaətə gəlməyə tam əsas verir ki, qədim Yunanıstanın və İtaliyanın onomastikasında, qədim kelt və germanların onomastik apelyativ leksikasında çoxsaylı türklizmləri tərk etmiş pelasq, trak və troyalıları, İtaliya ərazisində aşkar edilmiş və türk dillərində oxunan sirlilərin sahibi etrusklar prototürklərin ayrıca bir qoluna – Egey-Aralıq dənizləri regionunda hindavropalılarından xeyli əvvəl məskunlaşmış qərb türklərinə mənsub olmuşlar.

Dissertasiyanın əsas elmi nəticələrinə dair aşağıdakı elmi əsərlər çap olunmuşdur:

1. German-türk dil əlaqələri tarixindən. // – Bakı: AMEA, M.Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu, Filologiya məsələləri, – 2014. № 1, – s. 283-287;
2. Etrusk dilinin tədqiqinə dair // – Bakı: AMEA, M.Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu, Filologiya məsələləri, – 2014. № 6, – s.20-24;
3. German dillərində etruskizmlərin mənbəyi – troyalılar. // – Bakı: Bakı Qızlar Universitetinin Elmi əsərləri, – 2014. № 3 (9), – s.73-78;
4. О происхождении этрусков. // – Алматы: Казахский Национальный Университет имени Аль-Фараби. Вестник серия филологическая. – 2016. № 2 (160), – с.166-170;
5. Лексикология этрусского языка. // – Bakı: Bakı Dövlət Universiteti, Dil və ədəbiyyat, Beynəlxalq elmi-nəzəri jurnal, – 2017. № 2 (102), – s.82-84;
6. Etrusk yazısının şifrəsinin açılışı. // – Bakı: Bakı Dövlət Universiteti, Dil və ədəbiyyat, Beynəlxalq elmi-nəzəri jurnal, Dil və ədəbiyyat, – 2017. № 3(103), – s. 66-67;
7. Tarixin sirlərlə dolu etruskları. // Azərbaycan Dillər Universiteti. Tətbiqi dilçiliyin müasir problemləri. III Beynəlxalq elmi konfrans. – Bakı, – 25-26 oktyabr – 2018, – s.78-81;
8. Etrusk dilinə linqvokulturoloji prizmadan baxış // The XXVII International Scientific Symposium “Yol ver türkün bayrağına!” dedicated to the 130th anniversary of Ahmad Javad. – Stockholm/Sweden, – 25 Yune – 2022, – s.151-154;
9. Qərb dilçiliyində etrusk dilinin tədqiqi // The XXXII International Scientific Symposium “Turk’s Victory: from Chanakkale to Karabakh”, – Kars-Eskishehir/Turkey, – 26 November – 2022, – s.107-110.

Dissertasiyanın müdafiəsi 02 oktyabr 2023-cü il tarixində saat 11:00 Azərbaycan Dillər Universiteti nəzdində fəaliyyət göstərən ED 2.12 Dissertasiya şurasının iclasında keçiriləcəkdir.

Ünvan: AZ1014, Bakı şəhəri, Rəşid Behbudov küçəsi, 134.

Dissertasiya ilə Azərbaycan Dillər Universitetinin kitabxanasında tanış olmaq mümkündür.

Avtoreferatın elektron versiyası Azərbaycan Dillər Universitetinin rəsmi internet saytında yerləşdirilmişdir.

Avtoreferat 08 iyun 2023-cü il tarixində zəruri ünvanlara göndərilmişdir.

Uca

Çapa imzalanıb: 08.06.2023

Kağızın formatı: 60x841/16

Həcm: 40 214 işarə

Tiraj: 100